

שיעור טו

סמכויות בני העיר ובני אותה אומנות, ואדם חשוב

(בבא בתרא ח ע"ב - ט ע"א)

פתיחה

א. "רשאיין בני העיר" - סמכות כפייה וענישה

1. לשנותה לכל מה שירצו

2. ולהסיע על קיצתן

ב. "ורשאיין בני העיר... ורשאיין הצמריין והצבעיין, נחתומיין, החמריין, הספניין", "ואדם חשוב"

ג. תפקידו ומעמדו של "אדם חשוב"

ד. "אדם חשוב" בזמננו

סיכום

פתיחה

סמכותם של בני עיר לשנות את ייעוד הצדקה נלמדת מהאמור בתוספתא (בבא מציעא יא, כג) שבה מופיעות דוגמאות לסמכויות בני עיר לתקן תקנות ולקבוע החלטות שיחייבו את כולם, כולל הענשה והטלת סנקציות על מי שלא ימלא אחר ההחלטות הללו. בהמשך התוספתא (שם כד-כו) נזכרו גם סמכויותיהם של בעלי אותו מקצוע - איגוד מקצועי - לקבוע החלטות שיחייבו את כל בעלי המלאכה שבתחום. אצל בעלי המקצוע לא נאמר דבר בנוגע לסמכותם להעניש את מי שלא ימלא אחר החלטות האיגוד המקצועי. אמוראים השוו בין סמכות של בני עיר לבין סמכות של איגוד מקצועי, והתנו את הסמכות להעניש את מי שאינו ממלא אחר ההחלטות באישורו של "אדם חשוב", אדם או גוף מקצועי אחר שיודע לבדוק אם אמנם ההחלטות והתקנות ישרות הגונות וראויות.

סוגיה זו היא הבסיס לסמכות בני עיר - קהילה, שכונה, יישוב, וכן של בני אותו מקצוע ומלאכה - איגוד מקצועי, לתקן תקנות ולהחליט החלטות שיחייבו את כל החברים באיגוד ואת כל בני העיר.

א. "רשאיני בני העיר" – סמכות כפייה וענישה

במסגרת סוגיית צדקה (ח ע"ב) נאמר בברייתא:

ורשאים בני העיר, לעשות קופה תמחוי, ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו.

ורשאיני בני העיר, להתנות על המדות, ועל השערים, ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן.

חלקה הראשון של הברייתא עוסק בענייני צדקה שנזכרים בסוגיה שם. ההלכה עוסקת בסמכות בני העיר לשנות את ייעוד הצדקה. חלק זה של הברייתא מופיע רק בגמרא כאן, ואינו מופיע בשום מקור אחר. חלקה השני של הברייתא לקוח מתוספתא (בבא מציעא [ליברמן] יא, כג) שבה נזכרו מספר הלכות הנוגעות לסמכות של בני העיר לתקן תקנות בתחומים שונים, ותקנות אלו מחייבות את הכול:

ורשאיני בני העיר להתנות על השערים, ועל המדות, ועל שכר פועלין. רשאיני לעשות קיצתן.

לשון התוספתא הוא: "רשאיני לעשות קיצתן" – לכפות.¹ "קיצתן" על מה שהם קבעו, קצצו. הביטוי שמופיע בברייתא שבגמרא הוא "ולהסיע על קיצתן" – להעניש את העובר על מה שבני העיר קבעו. הציטוט בגמרא מהתוספתא נועד לחזק את האמור בחלקה הראשון של הברייתא, שלבני עיר יש סמכות להחליט החלטות הנוגעות לחיי הקהילה והעיר, ובהקשר לצדקה – שינוי ייעוד הצדקה. בהמשך הגמרא הובאו התייחסויות של אמוראים לאמור בברייתא. על ההלכה "לשנותה לכל מה שירצו", ועל ההלכה "להסיע על קיצתן".

1. לשנותה לכל מה שירצו

בהמשך הגמרא (ח ע"ב) נאמר:

אמר אביי: מריש לא הוה יתיב מר אציפי דבי כנישתא. כיון דשמעה להא דתניא "ולשנותה לכל מה שירצו" הוה יתיב.

רש"י הסביר שאביי אמר שמתחילה לא ישב מר, רבה, על המחצלות של בית הכנסת, כיון שמחצלות אלו נקנו ממעות קופה של צדקה, ורבה סבר שאסור לקנות ממעות

1 הרב דוד פרדו, חסדי דוד (תוספתא שם), פירש "לעשות" מלשון כפייה, כמו "גט מעושה" (משנה גיטין ט, ח); "אמר ר' אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה" (בבא בתרא ט ע"א).

צדקה דברים אחרים. אך כיון ששמע מה שכתוב בברייתא: "ולשנותה לכל מה שירצו", שמותר לשנות את כספי צדקה לכל מה שהציבור ירצה, ישב רבה על אותן מחצלות. הרי"ף (ו ע"א מדפי הרי"ף) גרס: "לא הוה יתיב מר אציפי דבי כנישתא בבי מדרשא". אותן מחצלות נקנו מתחילה לצורך בית הכנסת, ולאחר מכן שינו אותן לצורכי בית המדרש. לאחר ששמע רבה שכתוב בברייתא שמותר לשנות כספי צדקה לצורך עניים, למד מזה שמותר אף לשנות מצורכי בית הכנסת לצורכי בית המדרש. גם ראשונים נוספים הסבירו כך (רמב"ן, רבינו יונה, ועוד).

הסמכות לשנות ייעוד של כספים שניתנו לקופת צדקה או לטובת בית כנסת, הן דוגמאות למצבים אחרים דומים שבהם בסמכות בני העיר לשנות ייעוד.²

2. להסיע על קיצתן

בהמשך הגמרא (ט ע"א) מסופר:

הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעו למשכיה.

אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה.

אתו לקמיה דרבא, חייבינהו רבא לשלומי.

איתיביה רב יימר בר שלמיא לרבא: "ולהסיע על קיצתם?"

לא אהדר ליה רבא.

אמר רב פפא: שפיר עבד דלא אהדר ליה מירי. הני מילי היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמינייהו דמתנו.

שני שוחטים או קבוצת שוחטים³ הסכימו ביניהם שכל אחד מהם ישחט ביום אחר, והתנו ביניהם שכל מי שישחט ביום של חברו, יקרעו את עור הבהמה ששחט. עור הבהמה היה חלק משכרו של השוחט. לאחר זמן הלך אחד מהם ושחט ביום של חברו, וחברו הלך וקרע את עור הבהמה ששחט, כפי שהתנו ביניהם. הם באו לדין בפני רבא,

2 בסמכות לשנות את ייעוד הצדקה עסקנו בשיעור יד: "צדקה ציבורית וצדקה של יחיד".

3 בדפוס, וכן בחלק מכתבי היד מופיע: "הנהו בי תרי טבחי". קשה לראות הסכמה בין שני טבחים כתקנה כללית של איגוד מקצועי. בחלק אחר של כתבי היד, וכן בחלק מהמפרשים (רי"ף, יד רמה, רשב"א, רא"ש, ב"ח שם), הגרסה היא "הנהו טבחי". לדברי הרמב"ן (ב"ב שם) החלטות מעין אלה תקפות כשהן מתקבלות על ידי בעלי מקצוע רבים, ולא שניים או שלושה מהם. ראה בשו"ת מהרי"ק (שורש קפא) שתלה את הברלי הגרסאות בשאלה אם סמכותם נובעת מכוח היותם כעין בית דין - "הנהו טבחי", או מכוח היותם שותפים "הנהו תרי טבחי", בשל הקניין ההדדי הנובע מההנאה שהם מקנים זה לזה. ראה בספרי: "פיטורי עובדים או קיצוץ שכר רוחבי בעת משבר כלכלי", צדקות יהודה וישראל, עמ' 368-383.

ורבא חייב את הקורע לשלם עבור העור. רב יימר בר שלמיא שאל את רבא, הלא שנינו שיכולים בני העיר להתנות תקנות בעיר "ולהסיע על קיצתם", לקנוס ולהעניש את העובר על תקנתם, ואם כן השוחט שקרע את העור נהג בסמכות. רבא לא ענה לשאלה, ורבא פפא אמר שטוב עשה רבא שלא ענה לרב יימר, כי ההלכה שבני אותה אומנות יכולים לקבוע תנאים ולקנוס את העובר על תקנתם, היא רק בעיר שאין בה אדם חשוב. אבל בעיר שיש בה אדם חשוב בעיר, אין כוח לבני אותה אומנות לקבוע תנאים ולהחליט החלטות, אלא אם כן קיבלו אישור לתקנה ולקביעה מהאדם החשוב. קושיית רב יימר מבוססת על התוספתא. אך בתוספתא נאמר שסמכות זו היא בידי בני עיר שקובעים תקנות הקשורות לסדרי החיים בעיר, היא לא נאמרה בהקשר לסמכות של בני אותה מקצוע. אמנם בהמשך התוספתא שם נאמרו הלכות הקשורות לסמכות בני אותה מקצוע שמחייבות הכול, אך ההלכה "ולהסיע על קיצתם" לא נאמרה שם. להלן דברי התוספתא (בבא מציעא [ליברמן] פרק יא הלכה כג-כו):

כג. כופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת, ולקנות להן ספר תורה ונביאים.

ורשאינ בני העיר להתנות על השערים, ועל המדות, ועל שכר פועלין. רשאינ לעשות קיצתן.

רשאינ בני העיר לומר כל מי שיראה אצל פלוני יהא נותן כך וכך, וכל מי שיראה אצל מלכות יהא נותן כך.

וכך כל מי שתרצה או מי שתרעה פרתו בין הכרמים יהא נותן כך וכך.

וכל מי שתראה בהמת פלונית יהא נותן כך וכך. רשאינ לעשות קיצתן.

כד. ורשאינ הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבוא לעיר נהא כולנו שותפין בו.

כה. רשאינ נחתומין לעשות רגיעה ביניהן (=לקבוע ימים שפלוני עובד, וחברו נרגע - נח, ולהפך).⁴

רשאינ החמרין לומר כל מי שתמות חמורו נעמיד לו חמור אחר. מתה בבוסיא (=בפשיעה) אין צריכין להעמיד לו חמור, דלא בבוסיא (=בפשיעה) צריכין להעמיד לו. ואם אמר תנו לי ואני לוקח לעצמי, אין שומעין לו אלא לוקחין ונותנין לו.

4 הרמב"ן והרשב"א (ב"ב ט ע"א) הסבירו: "חלוקת הרגעים, עשה אתה ברגע פלוני, ואני ברגע פלוני". המגיד משנה (הל' מכירה יד, י) הסביר שרגיעה היא מלשון מנוחה. הרב יוסף קארו (שו"ת אבקת רוכל סימן קפו), כתב את שני הפירושים.

כו. רשאיין הספנין לומר כל מי שתאבד ספינתו נעמיד לו ספינה אחרת. אבדה בבוסיא אין צריכין להעמיד לו, דלא בבוסיא צריכין להעמיד לו. ואם פרש למקום שאין בני אדם פורשין אין צריכין להעמיד לו.

הלכה כג עוסקת בתקנות של בני העיר, והלכות כד-כו עוסקות בתקנות של בעלי מקצוע. כאמור ההלכה "רשאיין לעשות קיצתן", נאמרה רק בהלכה כג, העוסקת בסמכות בני עיר. על פי התוספתא, לבעלי מלאכה יש סמכות לקבוע תקנות ונהלים לתחום מקצועם, אך אין להם סמכות להעניש או לקנוס את מי שאינו מציית לתקנותיהם. הלכה דומה למקרה שקרה בין השוחטים הוא האמור בהלכה כה: "רשאיין נחתומין לעשות רגיעה ביניהן", אך לא נזכרה שם איזו סנקציה ניתן להטיל אם אחד הנחתומים לא עמד בהסכם שעליו הסכימו כל הנחתומים.⁵

נראה שרבי יימר בר שלמיא הבין שעל אף שלא נאמר בבירור בתוספתא שבני אותה מלאכה יכולים גם הם "להסיע על קיצתן", אין הברדל בין סמכות של בני עיר לבין סמכות של בני אותה מלאכה, וגם הם יכולים "להסיע על קיצתן". אך לפי רבא, לא הייתה סמכות לאותו שוחט שקרע את העורות להעניש את חברו, על אף שהדבר היה מוסכם על הכול, ועל כן הוא שתק. בתשובתו של רב פפא לרב יימר בר שלמיא הוא חידש שהחלטה הכוללת הטלת סנקציות ועונשים של בעלי מלאכה ביניהם בעלת תוקף רק אם קיבלה אישור של "אדם חשוב" במקום שיש אדם חשוב. יש להעיר שהצורך

5 על הבסיס ההלכתי ליכולתם של עובדים להתאגד כתבו כמה מחברים: הרב משה פינדלינג, "זכות השביתה", תחוקת העבודה, ירושלים תש"ה, עמ' סא-סג; "זכויותיהן של הסתדרות הפועלים", שם עמ' קיט-קכו; ד"ר שלם ורהפטיג, "זכות פועלים להתאגד וזכות השביתה", דיני עבודה במשפט העברי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 952-984; "זכות פועלים להתאגד וזכות השביתה" - במשפט האנגלי והישראלי, שם, עמ' 1126-1136; הרב אורי דסברג, "שביתה עובדים ע"פ ההלכה" (סקירה ביבליוגרפית), תחומין, ה, עמ' 295-300; הרב אפרים קורנגוט, "ארגון עובדים", אור יחזקאל, עמ' 138-144; הנ"ל, "תשלומים לעובד שאיננו שייך לאיגוד מקצועי", שם, עמ' 171-177; הרב יצחק אושינסקי, "חופש השביתה בראי הפסיקה", אורחות משפט, עמ' קלז-קנ; הרב יעקב רוזנר, משפט הפועלים, עמ' קמג-קמח; מיכאל ויגודה, "בין זכויות חברתיות לחובות חברתיות במשפט העברי", זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל (תשס"ד), עמ' 233-296; הרב נפתלי בר אילן, "התאגדות", משטר ומדינה בישראל על פי התורה, חלק ג, עמ' 1129-1137; "התאגדות מקצועית", "זכות השביתה", עמ' 1297-1302; בנימין בראון, "התאגדות מקצועית, זכות השביתה והתחדשות דיני העבודה ההלכתיים: אידאולוגיה בפסיקות הרבנים קוק, עזריאל ופיינשטיין", בתוך: ההלכה - הקשרים רעיוניים ואידאולוגיים גלויים וסמויים (עורך: אבינועם רוזנק), עמ' 187-217; הרב אורי סדן, "שביתה והתאגדות", דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה - כתר, י, עמ' 383-404. ראה בספרי: "התאגדות מקצועית והכרות שביתה", צדקות יהודה וישראל, עמ' 330-356.

ב"אדם חשוב" לא נזכר כלל בתוספתא ובדברי תנאים במקומות אחרים ובהקשר של סמכות בני עיר ובסמכות של בעלי אותו מקצוע לתקן תקנות. את ההשוואה בין סמכותם של בני עיר לתקן תקנות ולאכוף אותן לבין סמכותו של איגוד מקצועי, הסביר הרשב"א (שו"ת חלק ד סי' קפה): "שכל חבורה שהם בני ענין אחד, הרי כעיר בפני עצמה". את הסמכות של איגוד מקצועי לתקן תקנות מחייבות כבית דין, הסביר החזון איש (נזיקין - בבא בתרא ד, ח):

ואפשר שזו תקנת חכמים... ליתן לאנשים בעלי אומנות אחת כח בית דין על בני אומנות שלהם, ותקנתם כתקנת בית דין, שעל פי תקנתם יכול אדם לזכות בשיעבוד נכסי חברו לפרוע מהם כפי תקנתם, ואין צריך קנין אחר, אלא תקנת בית דין עושה קנין.⁶

האדם באופיו ובמהותו מחפש את חברתם של הדומים לו, ומכאן הרצון להתאגד ולהתאחד על מנת להשיג הישגים על בסיס מכנה משותף רחב. הראי"ה קוק ראה בזכותם ובחובתם המוסרית של עובדים להתארגן ולהתאגד באיגוד מקצועי או מסחרי צעד בתיקון העולם:

בארגון הפועל לשם שמירה והגנה על תנאי העבודה יש משום צדק ויושר ותיקון העולם... הארגון של הפועלים הוא בכלל מאמר חז"ל ש"רשאיני בני אומנות להסיע על קיצתן".⁷

6 עיקרון זה לפיו הסכמת חברים באיגוד מקצועי תוקפה כפסיקת בית דין, מופיע אצל פוסקים רבים. נציין לכמה מהם: שו"ת הרשב"א חלק ה סי' קכו; תשובות חכמי פרוביניציה, שו"ת מהרשב"א ורבנים אחרים סי' כ; שו"ת הרמב"ן, תשובות מיוחסות סי' רפ; שו"ת הריב"ש סי' שצט; כנסת הגדולה חושן משפט סי' רלא הגהות הטור אות טו; שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א סי' עח; שו"ת חתם סופר חושן משפט סי' קטז; שו"ת דברי חיים חלק א חושן משפט סי' כג - כד; שו"ת מהרש"ם חלק ב סי' עה; הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט, חלק חושן משפט סי' ב; הראי"ה קוק, אצל: הרב כתריאל פישל טכורש, "דיני השביתות לפי ההלכה", כתר אפרים, עמ' רס; הרב בצמ"ח עוזיאל, שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד, חו"מ סי' מב, ועוד.

7 הראי"ה קוק, אצל: הרב כתריאל פישל טכורש (לעיל הערה 6). על תשובה זו של הראי"ה קוק ראה: הרב יהודה שביב, "מצפון ומצפן: עניני לאום וחברה", הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה, עמ' 505-507. בהזדמנויות אחרות קבל הראי"ה קוק על כך ש"שומרי התורה לא נתנו את דעתם עד כה במידה מספקת להגנה על זכויות העובד, ולעוד כמה ענינים שבין אדם לחברו ומצב זה תובע תשובה ותיקון" (שבחי הראי"ה, עמ' רצד), וקרא לדאוג לזכויות העובדים: "עכשיו אנחנו צריכים להעלות מוסריות לדאוג בעד חיי העובדים, החומרי והמוסרי" (אגרות הראי"ה, עמ' צח). הוא קרא לאגד את המורים הדתיים באיגוד מודרני מסודר (אגרות הראי"ה ב, עמ' נב).

לדבריו, התארגנות עובדים באיגוד מקצועי היא דבר נכון וצודק לתועלתם ולתועלת החברה כולה. תקנות חברתיות רבות הותקנו במהלך הדורות תחת הכותרת "מפני תיקון העולם". היכולת לתקן ולקבוע סדרים והנהגות חדשים נובעת מההכרה שהתנהלויות חברתיות וציבוריות משתנות מתקופה לתקופה מסיבות שונות ומגוונות, ויש צורך בייעול ושיפור על מנת לאפשר אורחות חיים חברתיים וכלכליים בדרך הישרה והטובה ביותר.

ב. "ורשאינ בני העיר... ורשאינ הצמרין והצבעין, נחתומין, החמרין, הספנין", "ואדם חשוב"

ראשונים נחלקו במסקנה הנלמדת מהמעשה בשוחטים ומדברי רב פפא. הרמב"ם (הל' מכירה יד, ט -יא) פסק הלכה על בסיס התוספתא (בבא מציעא |ליברמן| יא, כג), ועל דברי רב פפא בגמרא (בבא בתרא ט ע"א):

ט. רשאינ בני העיר לקוי (=לקצוץ, לקבוע) להם שער לכל דבר שירצו, ואפילו בשר ולחם, ולהתנות ביניהם לכל מי שיעבור יענשו אותו כך וכך.
 י. רשאינ אנשי אומניות לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חבירו וכיוצא בזה וכל מי שיעבור על התנאי יענשו אותו כך וכך.
 יא. במה דברים אמורים? במדינה שאין בה חכם חשוב לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה. אבל אם יש בה אדם חכם חשוב, אין התנאי שלהן מועיל כלום, ואין יכולין לענוש ולהפסיד על מי שלא קיבל התנאי. אלא אם כן התנה עמהם ועשו מדעת החכם, וכל מי שהפסיד לפי התנאי שאינו מדעת החכם משלם.

מפרשי הרמב"ם עסקו בשאלה אם לשיטתו הצורך בהסכמת "אדם חשוב" הוא רק לתקנה שתיקנו בעלי אומנויות או גם לתקנה שתיקנו אנשי העיר. הריב"ש (שו"ת סימן שצט) טען שאדם חשוב נדרש רק לתקנת בני אומנות, ולדעתו לכך התכוון הרמב"ם. הרב יוסף קארו (כסף משנה הל' מכירה שם) ציין לדברי הריב"ש, וכך פסק בשולחן ערוך (חו"מ סי' רלא, כח). אך בתשובה (שו"ת אבקת רוכל סי' קפו וקפח) טען שלדברי הרמב"ם יש צורך באדם חשוב גם לתקנת בני העיר. לדבריו:

מה שכתב רבינו [=הרמב"ם] צריכות אדם חשוב באומנין ולא בבני המדינה, היה כדברי התלמוד שהביא דין זה בטבחים ולא בבני המדינה. והוא הדין לבני המדינה מדפריך מיניהו לטבחים. והנה תנאי הטבחים שייך לרוב העיר והוי

ליה בבני העיר והדין בהם שוה, ולא הוי כתנאי שבין אדם לחבירו דלא בעי בית דין ותנאי שבממון קיים.

הרב יוסף קארו טען שתי טענות: א. מכך שבגמרא השוו בין טבחים - בעלי מקצוע לבין בני העיר - משמע שהסמכות שווה; ב. מה שטבחים - שוחטים מתנים ביניהם, נוגע לכל בני העיר, וכשם שבני אותה מלאכה צריכים הסכמה של אדם חשוב, כך גם בני העיר.

על הדברים הללו יש להוסיף:

ראשית, כאמור לעיל, אכן רב יימר בר שלמיא חשב שאין הבדל בין סמכות של בני עיר לסמכות של בני אותה אומנות, ולכן הקשה על רבא מדברי התוספתא "והא להסיע על קיצתן". אך רבא לא ענה לו, ורב פפא גיבה את רבא שלא ענה, כי בבני אותה אומנות צריך גם הסכמה של אדם חשוב. מכאן שרבא ורב פפא סברו שהשוואה בין סמכות של בני עיר להעניש ולהטיל סנקציות איננה באותו משקל של בני אותה אומנות. בני אותה אומנות זקוקים לאישור של אדם חשוב.

שנית, אכן יש החלטות של בני אומנות שלהן השלכות על כל בני העיר. ואשר על כן, ברור מדוע נדרשת הסכמה של אדם חשוב, כדי שלא יתקבלו החלטות לא ראויות שיפגעו בתפקוד של העיר. אך עדיין סמכות בני העיר גדולה יותר, כי בכל מה שנוגע לכל העיר, לכל אחד מבני העיר יש יכולת להשפיע ולקבוע, בשונה מבעלי אומנות שזו קבוצה קטנה מכלל בני העיר.

הרא"ש (בבא בתרא א, לג) פסק באופן ברור שגם בני עיר צריכים אישור של אדם חשוב להחלטותיהם:

כל בעלי אומנות יכולין להתנות ביניהם והם הנקראין בני העיר בענין מלאכה. ואדם חשוב היינו דוקא כגון רבא שהיה ראש ומנהיג בעיר. ואפילו כל בני העיר לאו כל כמינייהו להתנות אם לא מדעת אדם חשוב.

הרא"ש טען שמעמד של בני אומנות כלפי עצמם במה שקשור למלאכתם, הוא כבני עיר. נראה שמכאן מסקנתו בסוף דבריו שגם בני עיר צריכים הסכמה של אדם חשוב. ניתן להסביר שהרא"ש הבין שרב פפא בתשובתו הסכים להנחה שבשאלת רב יימר בר שלמיא, שיש להשוות בין סמכות של בני עיר לבין סמכות של בני אותה אומנות, הגם שבתוספתא לא נזכר באופן ברור שלבני אותה אומנות יש סמכות להטיל עונשים על מי שמפר את החלטותיהם. אך אם לא ניתן לאכוף ולהעניש על החלטות שמתקבלות, אין ערך כל כך בהסכמות אלו. אשר על כן רב פפא הסכים להשוואה של רב יימר בר שלמיא, אלא שחידש שנצרכת לזה הסכמה של אדם חשוב.

ג. תפקידו ומעמדו של "אדם חשוב"

מה תפקידו וייעודו של אותו "אדם חשוב"? מי נכלל בהגדרה זו? אילו תכונות נדרשות לאדם זה?

בנוגע לייעודו של אותו "אדם חשוב", הרמב"ם (הל' מכירה יד, יא) ראה את תפקידו של האדם החשוב בתיקון מעשי המדינה ובהצלחת דרכיה. הרמב"ן (ט ע"א) כתב שתפקידו של האדם החשוב הוא לפקח על ההגיונות והיושר שבתקנה, שהיא נועדה לטובת הכלל ושאינן בה פגיעה מכוונת באנשים או באינטרסים מסוימים.⁸ במציאות כלכלית חברתית מודרנית נראה שיש להעניק לאותו אדם חשוב או גוף של אנשים חשובים את הסמכות לבחון החלטה וקריאה להתנהלות ציבורית שבאה מקבוצה מסוימת אם היא ישרה וצודקת, ובמיוחד לבחון אם יש להחלטות השלכה שעלולה לפגוע כלכלית ועסקית באחרים. כך כתב הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (שו"ת משפטי עוזיאל, ד, חושן משפט סי' מב) כשעסק בסמכות ארגון מקצועי:

כשיש אדם חשוב בעיר דרושה הסכמתו לתקנות אלה, כדי לתת להן החוקיות הדרושה. וטעמא דדינא הוא לפי שכל ארגון מקצועי איננו יכול להיות אוביקטיבי בהחלטותיו אלא הוא סוביקטיבי והנאתו העצמית עוצמת את עיניו לראות גם מצבו של בעל הבית... לתקן זאת התנו רז"ל לתלות חקיות תקנות הפועלים בהסכמתו של אדם חשוב. זאת אומרת חדור ברוח התורה והמשפט ושיהיה אוביקטיבי לגמרי שישקול את הענינים מתוך שפופרת בהירה של מדת הצדק לשני הצדדים ושימנע על ידי כך כל השתמשות של שביתה בלתי מוצדקת או השתלטות צד אחד על השני.

אילו תכונות ומעלות נדרשות לאותו "אדם חשוב" על מנת שיהיו לו המצע והנתונים להכריע אם החלטה של איגוד מקצועי, בעלי אינטרס משותף, בני העיר, תקפה? יש הסוברים שהאדם החשוב הוא תלמיד חכם שממונה על הציבור.⁹ יש המפרשים שמדובר

8 דברים דומים באשר לייעודו של האדם החשוב כתבו גם: ריטב"א ומאירי בבא בתרא שם, הנימוקי יוסף (ו ע"ב בדפי הרי"ף); ערוך השולחן, חושן משפט, סי' רלא, כח; שו"ת אגרות משה חלק חו"מ א סי' נח.

9 הר"י מגאש ט ע"א; הרא"ש א, לג; הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, פרק מד. הגדרה זו נפסקה להלכה בטור ובשולחן ערוך חושן משפט סי' רלא, כח. הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, חושן משפט סי' רלא, כח הביא את דברי השו"ע והוסיף: "חכם חשוב ממונה על הציבור - כמו רב העיר". "כמו רב העיר" - זה אופציה אך לא מחייבת. נראה שרב העיר יכול להתאים להגדרה זו אם אכן הוא מבין ויש לו תמונה כוללת של כל ההיבטים ההלכתיים וגם הכלכליים חברתיים. יש

על אדם שממונה על הציבור, אך הוא אינו חייב להיות תלמיד חכם.¹⁰ הרשב"א סבר שדי אחת מהתכונות: "תלמיד חכם שבעיר אם ישנו בעיר, או אדם חשוב שנתמנה פרנס על העיר".¹¹ עדיפות לתלמיד חכם, ואם לא - פרנס, מנהיג ציבור. מכל מקום מדובר על מישהו שמבין את ההתנהלות והמדיניות הכלכלית, ומודע לכל ההשלכות הכלכליות והחברתיות של אישור התקנה. כך כתב המאירי (ח ע"ב): "דוקא חכם שהוא פרנס וממונה על מעשה העיר לפשפש בהם לתקן המעוות, אבל שאר תלמידי חכמים אין להם כלום בדבר זה". לא כל תלמיד חכם יוגדר כאדם חשוב לצורך פיקוח על התנהלות כלכלית, ובהקשר לנידוננו על פיקוח מחירים.¹²

ד. "אדם חשוב" בזמננו

התנאי בגמרא לתקן תקנה שנוגעת לבני אותה אומנות - איגוד מקצועי, ולבני אותה העיר - קהילה, יישוב, עיר וכד', הוא אישורו של "אדם חשוב" - רב תלמיד חכם או מי שממונה על הציבור. במציאות ימינו, רב עיר או רב יישוב, ואף רבנים ראשיים, אינם כלכלנים בהשכלתם והם אינם מעורים במתרחש בחיי הכלכלה והמסחר.¹³ הרב

המשתמשים במושג הלכתי דומה: "חבר עיר": תלמיד חכם המתעסק בצרכי צבור" (רש"י, מגילה כז ע"ב). באנציקלופדיה תלמודית, בערך: חבר עיר, הובאו הגדרות נוספות למושג זה.

10 הרשב"א ט ע"א בשמו של הר"י מגאש. לזה אולי התכוון הרמב"ם (הל' מכירה שם) על פי המגיד משנה: "אדם חשוב - ממונה על הציבור וזהו שכתב המחבר לתקן מעשה המדינה". הר"ן (מובא בנמוקי יוסף, ו ע"ב בדפי הרי"ף) כתב: "אדם חשוב - הממונה על הציבור".

11 שו"ת הרשב"א חלק ד סי' קפה; חלק ה סי' קכה.

12 מקורות והפניות רבים להגדרת תכונותיו של "אדם חשוב" בספרות הפסיקה והפרשנות במהלך הדורות, ראה: ד"ר שילם ורהפטיג, "מגבלות בנוגע להסכמת אדם חשוב", דיני עבודה במשפט העברי, עמ' 962-965; פרופ' מנחם אלון, "אישור 'אדם חשוב' לתקנות הקהל", המשפט העברי, עמ' 607-614; פרופ' צבי אריה שטיינפלד, "אדם חשוב שאני", דיני ישראל, יג-יד, עמ' קצא-רלח; הרב יגאל אריאל, "המושג לאור ההלכה", תחומין, ו, עמ' 252-262, על מעמדו של רב מושב כ"אדם חשוב" במה שקשור לחיי הציבור מבחינה כלכלית - משפטית; הרב נפתלי בר אילן, "אדם חשוב", משטר ומדינה בישראל ע"פ התורה, עמ' 629-631; הרב יוסף גולדברג, "הסכמת אדם חשוב בתקנות חז"ל", דברי משפט, ח, עמ' רטז - רנג; טובי העיר, עמ' רכ-רלו; הרב אפרים קורנגוט, "הצורך באישורו של האדם חשוב", אור יחזקאל, עמ' 141-144; פרופ' נחום רקובר, המסחר במשפט העברי, עמ' 35-36; הרב רפאל שטרן, "הסכמתו של אדם חשוב", טיב סחרה, עמ' פב-צב; אנציקלופדיה תלמודית, ערך: טובי העיר, "הסכמת אדם חשוב שבעיר", סעיף ו. ראה בספרי: "חרם צרכנים - מחאת הקוטג", צדקות יהודה וישראל, עמ' 318-329.

13 ראה עוד: הרב נפתלי בר אילן, "פיקוח על המחירים", משטר ומדינה בישראל ע"פ התורה, עמ' 1271, שכתב גם כן שכיום בתי הדין הרבניים אינם מתמצאים היטב בתמחיר, בכללי השוק וכד', ולכן אין בזמננו "אדם חשוב" מעין זה.

שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה חלק א סי' פז) התייחס לעובדה שרבנים המשמשים כמנהיגי ציבור, אינם מעורבים כיום בסוגיות ובשאלות שקשורות להתנהלות המשק:

באותם המקומות שהרבנים והתלמידי חכמים שבעיר אינם מכניסים את ראשם בעסקי פועלים ושכר עבודה, הוי ליה (=יש לראות זאת) כאילו אין שם חבר העיר, וכמו שכתבו גדולי האחרונים: "מי שהוא בעל הוראה ואינו ממנהיגי העיר אפילו בלי דעתו תקנתם קיימת". וכתב גם השבות יעקב בחלק א סי' יא: "אם אין שם חכם ממונה מהצבור, אף שיש איזה חכם בעיר, כיון שאינו ממונה לראש עליהם הוי תקנתם תקנה בלא הסכמתו". וכיון שכן אפשר דמהני שפיר (=מועיל ותקין) תקנותיהם של ארגוני הפקידים.¹⁴

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, חושן משפט, א, סי' נט) נשאל על יכולת איגוד פועלים להכריז על שביתה כשתביעותיהם להעלאת שכר לא נענו, ובתשובתו הוא עמד על השוני הבולט לעין מהכתוב במקורות לבין דרך ההתנהלות הכלכלית והעסקית כיום:

בערים שבמדינה זו [=ארצות הברית] לא ממונה שום חכם על כך, ולכן הוא כליכא אדם חשוב שתנאיהם ותקנותיהם קיימים.¹⁵

אם תלמידי חכמים אינם מוגדרים כ"אדם חשוב" מאחר שהם אינם עוסקים בהתנהלות כלכלית, ייתכן שהגדרת "אדם חשוב" תתאים לגוף חיצוני ואובייקטיבי שמודע להתנהלות כלכלית ולדרך קביעת מחירים של מוצרים. יהיה ניתן לקבל מגוף כזה חוות דעת מקצועיות. אין צורך שהגוף שיוגדר "האדם החשוב" יבין בכל תחומי המשק והכלכלה. ישנם תחומים רבים - שכר, יחסי עובד מעביד, צרכנות, מיסים ועוד, ולכל עניין ונושא ימצא "האדם החשוב" המתאים.

14 אמנם בסוף תשובתו יעץ הרש"ז אויערבך לפנות בכל זאת לרב העיר, ובמיוחד כשמדובר בשביתת מורים, אך הוא לא הגדיר את מעמדו של רב העיר כאדם חשוב או כחבר עיר. ראה גם: הרב צבי שפיץ, מנחת צבי - הלכות שכירות פועלים, סי' י, ב.

15 במקום נוסף כתב הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה יו"ד ג סי' עד: "ובעצם יש להצריך ע"פ הוראת חכם דוקא, אך שקשה כמובן למצא חכם שיורה בענינים כאלו".

סיכום

בתוספתא (בבא מציעא, יא, כג-כו), יש הבחנה ברורה בין היקף הסמכות של בני אותה עיר לבין היקף הסמכות של בני אותה מלאכה. אמוראים חיברו את היקף הסמכויות שמופיעות בתוספתא, ולפי חלק מהראשונים יש סמכות גם לבני איגוד מקצועי לתקן תקנות ואף להעניש את מי שאינו ממלא אחר מה שנקבע. מאידך גם לתקנות בני העיר יש צורך באישורו של "אדם חשוב".

"אדם חשוב" - בגמרא נזכר רבא כאדם החשוב. אך אין הכרח שדווקא תלמיד חכם יהיה "האיש החשוב". הדבר אפשרי בתנאי שהוא מכיר את כל ההתנהלות הכלכלית, ויודע לבדוק ולבחון אם תקנות והחלטות שהתקבלו הן מוצדקות, נכונות והגונות. במציאות זמננו יש גופים מקצועיים רבים שיכולים לבדוק את הנתונים הללו, ורבנים ותלמידי חכמים יכולים אף הם להיכלל בהגדרה זו, ובלבד שיש להם את הידיעות והכלים הנכונים, כדי לנתח היטב את הסוגיה.